

seljaštvo kotara slunja između dva rata

svetozar livada

filozofski fakultet
sveučilišta
u zagrebu,
zagreb, jugoslavija

Autor najprije iznosi sociološki sliku područja. Iz nje se vidi da je riječ o autarkičnoj poljoprivredi i tradicionalno strukturiranoj seoskoj zajednici. Statični život sela i patrijarhalne strukture reproducirale su siromaštvo. S jedne strane, slaba ekološka podloga, a s druge, neobično visok prirodni priraštaj. Tako je populacija do 19 godina bila zastupljena sa 49,7%. Nepismeno stanovništvo starije od 11 godina bilo je zastupljeno sa 55,5%, a nepismenih žena bilo je preko 82%.

Budući da je ovo kraški kraj s ograničenim poljoprivrednim mogućnostima, prinosi sa sitnih seljačkih posjeda nisu bili ni samodovoljni. Samo svako deset domaćinstvo »imalo je starog žita do novoga«. Broj stoke bio je manji od broja stanovnika. Jedino su na svakog stanovnika od ukupno popisanih 45.000 godina 1931. dolazile po dvije pernate živine.

Jednolična niskokalorična prehrana bez masnoća animalnog porijekla i bez vitaminskih sastojaka utjecala je da su se razvijale tipične socijalne bolesti — TBC, avitaminoze, kožne bolesti i sl. Oskudica i siromaštvo bili su opća karakteristika tako da se za umrloga nije pitalo od čega je umro nego »od čega je živio«.

Autor na kraju daje pregled životnih osnova, opisujući gospodarske kapacitete, inventar, stambeni fond, kupovnu snagu, prehranu, odijevanje, kolektivnu svijest te društveno-kulturni život sela ovoga kraja.

primljeno prosinca 1983.

195 iz naše ruralne prošlosti

opća obilježja života u kotaru slunj

→ Seljaštvo kotara Slunja, koji se prostire na tzv. završetku Kraške ploče, imalo je između dva rata sve karakteristike tipične tradicionalne strukture. Ako su i postojale neke specifične razlike, one su bile determinirane povijesnim nasljeđem iz Vojne Krajine ili pak ekološkom osnovom.

Bilo je to područje naturalne ekonomske autarkije. Jednostavni oblici robne proizvodnje bili su organičeni. Rad je počivao isključivo na

životinjskoj i ljudskoj fizičkoj snazi. Taj život po mjeri »gole ljudske i gole životinjske snage« gurao je seljaštvo na marginu života: uz nadljudske napore i podljudsko življenje (Marx).

Društvena podjela rada bila je nerazvijena. Dominirala je porodična proizvodnja i potrošnja s parcelnog posjeda, s rijetkim izuzecima tipičnih seoskih zanata — kolar, kovač, bačvar, tesar, krojač, mlinar, sitni trgovci (piljari) i neki drugi. Inače je podjela rada bila organizirana po spolu i dobi, znači po logici duge tradicije porodične organizacije života. Znalo se od koljevke pa do groba gdje je kome mjesto i što mu je raditi, bez zapovjedi, što je bilo velikom preprekom inovacijama, racionalizaciji i individualizaciji života. Zbog toga su znanstvene tekovine prodirale sporo, i to samo u sporadičnim oblicima. Uloga novca bila je ograničena i determinirana krajnjom nuždom ili fiskalnim obvezama i najnužnijim potrebštinama.

Socijalna struktura sela bila je homogena. Dominiralo je seljačko stanovništvo kao gotovo jedina kategorija, a pripadnici rijetkih drugih zanimanja bili su po svome statusu i ulozi okrenuti izvan sela, nerijetko i protiv sela. Socijalna diferencijacija bila je gotovo neprimjetna; ako je i bilo imovinskih razlika, njihov je domet bio ograničen.

Srodnički odnosi po direktnoj i koleteralnoj liniji bili su mnogobrojni, što se vidjelo iz brojnosti srodničkih naziva. Dobro se znalo tko je komu što, u kojem koljenu, da li po tzbini, kumstvu ili susjedstvu. Bile su to snažne rezidue plemensko-srodničkih određenja. Dominirale su u osnovi primarne društvene skupine, dok je sekundarnih ili formalnih bilo malo. One postojeće iznimke bile su tzv. flotirajuć; sporadični i privremeni oblici (moba, sijelo, prelo, kirijašenje).

Specijaliziranih društvenih institucija za proizvodnju, potrošnju, obrazovanje i sl. bilo je malo. Tek se pred drugi svjetski rat pojavilo nekoliko zadruga u okviru Seljačkog kola. U pravilu dominirala je narodna a ne znanstvena i specijalizirana medicina, pa su bile česte vradžbine, gatanja, hiromantije itd. Praznovjerje do fatalizma bilo je dio svakodnevnice. Ateizam se pojavljuje tek osnivanjem partijskih organizacija, i to kod iznimnih pojedinaca. Usmena predaja imala je čvrstinu životnih regula. To je razumljivo, jer je nepismenost bila iznimno visoka: pred drugi svjetski rat u ovom je kotaru bilo samo 27 osnovnih škola, ili jedna na 30 km² površine, pa je ova totalna institucija socijalno i prostorno udaljena od sela. Preko 80% ženske čeljadi u školskoj dobi nije polazilo u školu, dok je među preostalim dijelom ženskog stanovništva bilo i do 90% funkcionalnih analfabeta.

Kontakti seljaštva s gradom bili su iznimni, »privilegija« rijetkih pojedinaca: regruta, vojnika, kažnjenika, trgovaca, šegрта, majstora, učitelja, popova i sl. Seljaštvo je zaziralo od gradova i na njih gledalo sumnjičavo, jer su mu odvodili sinove i nametali poreze.

Socijalna pokretljivost seljaštva bila je iznimna. Sastojala se od laska na zanate i osvajanje nižih uslužnih zanimanja (krojač, cestar, lugar, pandur, žandar, podvornik, »šikutor« (ovrhovoditelj), ili najčešće »slugan bez lona«.

Prostorna pokretljivost bila je jednosmjerna i u pravilu interruralna. U seljavanju nije bilo niti iznimno, a iseljavanje bijaše ili privremeno (sezonski poslovi), ili stalno (uključujući prekomorska, kojih je bilo prilično). Rodbinski kanali odlaska u Ameriku stvoreni su već prije prvog svjetskog rata. Nešto je kanala za prostornu pokretljivost otvoreno kolonizacijom solunskih boraca, odnosno agrarnom reformom. Dominirala je, međutim, »puka pečalba«, jer zemlja ovdje doista nikad nije mogla ishraniti sve na njoj rođene.

Običajno pravo bilo je u biti života, jače od pozitivne pravne norme. Ta snaga seoskih regula i krajiških običaja najbolje se ogledala u nereguliranim bračnim zajednicama, kasnijem krštenju djece kad već poodrastu, samo iznimnim diobama putem zakonskog posredovanja i slično. Moralne norme bile su stroge i provodene preko patrijarhalnih stega, uz dominaciju starijih muškaraca i po pravilu: »Starčevoj pogovora nema«.

Konflikti su rješavani u okviru porodice i susjedstva, u skladu sa seoskim regulama. Pravna parničjenja bila su rijetka. Međutim, to ne znači da ne bijaše ozbiljnih konflikata, sporenja i pojedinačnih obračuna. Promjene su tekle sporo, jer je sve sputavala tradicija. Seljaštvo se tek parcijalno uklapalo u globalno društvo, što je razumljivo, jer je ekonomska i društvena samodovoljnost seljaštva obuhvaćala materijalnu i duhovnu sferu, sve do »proizvodnje ljudi«. Upravo zbog toga živjelo se na socijalnoj, ekonomskoj i kulturnoj margini, kojoj odgovara misao najboljeg poznavaoća seljačkog života Mije Mirkovića: »Nitko ne umije živjeti od tako malo kao seljak«. Bilo je svega premalo za život, a »previše za umiranje«. ¹⁾

sociodemografska i ekonomska obilježja kotara slunja

U nastavku ćemo navesti neke rijetke raspoložive socioekonomske činjenice iz oskudne međuratne statističke i druge građe.

Kotar Slunj između dva rata zauzimao je površinu od 814,04 km². Na tom prostoru nalazilo se 231 naselje u kojima je prema popisu stanovništva iz 1921. živjelo 41.965 stanovnika, a 1931 — 45.829. Konfesionalna struktura stanovništva bila je 1921. slijedeća: pravoslavnih 22.120, rimokatolika 19.811, a ostatak su činile različite konfesije. ²⁾

Naseljeni aglomerati ovoga kraja postali su brojniji osnivanjem Vojne Krajine, kada se organizira naseljavanje i stvara podloga složenoj etnokonfesionalnoj strukturi. Krajiška seoska selišta karakteristična su po svom karaulskom tipu. Agroekonomski uvjeti proizvodnje ovog brdsko-planinskog kraja, prije izrazite agrarne naseljenosti, danas su heterogeni i izrazito nerazvijene poljoprivrede. Uz to, učestalim antropogenim zadiranjem u poljoprivredne prostore zemljište je uvelike degradirano. ³⁾

Kretanje stanovništva od najranijeg popisa (1857) ukazuje na njegov porast do zaključno 1910, što je rezultat porasta biogenetskih stopa, s jedne, i ekonomske ekspanzije osvajanja zemljišta, s druge strane. Međutim, treba imati u vidu da je fertilitet ženskog stanovništva na ovom području 1857. iznosio oko 300 promila, a 1880. pao je na 275 promila — to još uvijek bijaše naivše biostope u Hrvatskoj. Na-

talitet je bio iznimno visok: oko 50 promila polovinom prošlog stoljeća, a 1910. još uvijek oko 40 promila (kao danas na Kosovu); tek 1921. pada ispod 40 promila, a 1931. kreće se između 35 do 37 promila.⁴⁾

Iako je morbiditet, odnosno mortalitet u ovom području bio visok, osobito mortalitet dojenčadi (polovinom prošlog stoljeća umiralo je svako peto dijete prije navršene prve godine), ipak je prirodni priraštaj bio visok. To je osnovni razlog velikog porasta stanovništva ovog kraja. Budući da su dominirali poljoprivrednici, inače gotovo imobilni, porast stanovništva je za ovu oskudnu agroekološku i socioekonomsku osnovu značio daljnju reprodukciju siromaštva. Na pad reproduktivnih stopa više je utjecala mobilizacija radnika u prvi svjetski rat negoli sav dotadanji »ekonomski progres«. U ovom kotaru nije bilo naselja iz kojeg nisu otišli na razna bojišta svi do trećepozivaca, što je uvelike utjecalo na četverogodišnje zadržavanje nataliteta. Mnogi su na ratištima poginuli, nestali, ostali invalidni, bili zarobljeni, ili se iz zarobljeništva nisu vratili, ostavši u austrijskim zemljama ili emigrirajući u Ameriku. Poslije se upravo u ovom području javio relativno najveći pomor od španjolske groznice, dizenterije, tifusa i drugih bolesti a koje su izazvale pomor iscrpljenih muškaraca i nejači. Doda li se tome oskudna agrarna osnova, slabi uvjeti za poljoprivrednu proizvodnju, erodirana kraška bezvodna zemljišta, niska tehnološka osnova i primitivna sredstva rada — razumljivo je vječno zaostajanje ovog kraja. Upravo je ovdje najkasnije započela »borba između konja i volova« kao osnovne vučne snage u poljoprivredi; volovska zaprega ostala je dominantna sve do novijeg doba. Zaprega buše, drveno ralo, drveni plug, drvena kola, masovna nepismenost — sve je to dovodilo seljačko stanovništvo kotara Slunja na ivicu prave bijede: svako deseto gospodarstvo nije imalo »starog žita do novoga«, a od ukupno zasijanih površina krušaricama, najviše je zasijano »zelja i bara« — prosa (oko 6.000 ha).

Niska tehnološka osnova, nepismenost, naturalnost, patrijarhalna tradicija zadržavali su dugo neke osobitosti bračnih i porodičnih struktura. To je uvelike utjecalo na proizvodno-ekonomske odnose. Bile su to relativno čvrste i solidarne zajednice recipročno kohezivno povezane. Subordinacija žene bila je izrazita, a respektiranje starijih podložničko. Maloljetničkih brakova bilo je relativno mnogo, krađa djevojke gotovo pravilo, »pokusni brak« čest, kao i legitimnost predbračnih odnosa. Zbog toga nije bilo neobičajeno da se žena gotovo bezrazložno otjera. To je, bez sumnje, pored međaških, susjedskih i drugih konflikata, izazivalo ponekad porodične mržnje sve do krvarine. U nekim naseljima rubno prema Bosanskoj krajini, osobito kod Cetingrada, do naših su se dana zadržali relikti porodičnih zadruga.

Prema popisu stanovništva, godine 1921. u kotaru Slunj 41.945 stanovništva živjelo je na 816,04 km² površine, što čini više od 81.000 ha zemljišta, a tek je svaki treći hektar poljoprivrednog zemljišta bio obradiv. Na ovom prostoru šume su, uz šipražje, bile dominantne.⁵⁾

Ako se kao indikator ne/razvijenosti uzme pismenost stanovništva, onda ie stanovništvo kotara Slunja išlo u nainerazviiienija područja

Hrvatske. Budući da nema podataka za 1921, dajemo podatke o pismenosti stanovništva prema popisu iz 1931.

Godine 1931. među osobama starijima od 11 godina bilo je 65,5% nepismenih, i to 46,5% muškaraca i 82,2% žena. Podaci za dobne skupine pokazuju da je na jednog pismenog u dobi 11—19 godina dolazilo 1,15 nepismenih, u dobi 20—39 godina — 1,65 nepismenih, u dobi 40—59 godina — 1,77, a među starijima od 60 godina bilo je čak 5,23 nepismenih na jednog pismenog. Usporedba pismenih i nepismenih žena starijih od 11 godina daje poražavajuću sliku: na jednu pismenu žensku osobu staru 11—19 godina dolazile su 2,40 nepismene, na jednu pismenu staru 20—39 godina — 4,30 nepismenih, na jednu u dobi 40—59 godina — 12,67 nepismenih, a na jednu pismenu ženu stariju od 60 godina dolazilo je 54,46 nepismenih.⁶⁾ Na žalost i među pismenima broj je funkcionalnih analfabeta bio veći od onih koji su znali čitati i pisati.

A otkud da i bude pismenost veća kada je godine 1931. na 45.000 stanovnika razasutih u prostoru od 816 km² i u 231 seoskom naselju, i još najmanje toliko zaseoka i selišta, bilo samo 27 osnovnih škola sa 57 paralelnih odjela, 44 školske sobe i 57 učitelja na 4.070 školskih obveznika. Na jednog je učitelja dolazilo 71,40 đak ili, po jednoj prostoriji 91,81 đak. Izlazi, dakle, da se jedna škola nalazila na prostoru od preko 30 km² (ili, 6 km udaljena od naselja). S obzirom na klimu, bespuće, siromaštvo prehrane i odijevanja, a posebno udaljenost, školovanje bijaše pravi napor i velika žrtva. To je utjecalo, između ostalog, da je svaka generacija školskih obveznika imala velik broj onih koji uopće nisu ni ušli u školu. Žrtve toga bile su brojne generacije, pri čemu je ženska populacija dolazila u gotovo tragičan položaj. Tek primjera radi, godine 1938. oko 200 djece uopće nije upisano u školu.

Znajući visoku koreliranost nepismenosti ženske populacije sa stopama biovitalnih reproduktivnih osnova, moguće je razumjeti neekonomičnost i neracionalnost reprodukcije stanovništva ovog područja.

Stanovništvo kotara Slunja u međuratnom razdoblju u pravilu bijaše mlado. Porodice bijahu mnogoljudne sa mnogo male djece a malo obradive zemlje i malo stoke. O tome govore činjenice da od ukupne populacije 1921. (41.945) bilo 20.853 (ili 49,71%) onih do 19 godina; dakle, gotovo polovina ukupnog stanovništva, što je predstavljalo ogromno opterećenje za naturalnu seljačku proizvodnju. Stoga je razumljivo da je na svakih 1.000 rođenih 200 umiralo prije prve godine života. Ekonomska osnova bila je u tolikoj disproporciji da bijaše više stanovništva negoli raspoložive životne osnove. Primjerice, bijaše više stanovnika nego stoke — koja je osnova života za brdsko-seosko stanovništvo. Harale su bolesti i druge nedaće jer je oskudica u elementarnim potrebama — od vode do hrane — bila svakidašnja.⁷⁾

Stanovništvo popisano 1921. živjelo je u 7.051 jednodijelnih i dvodijelnih, a rjeđe trodijelnih kuća ili prosječno 5,94 osobe na jednu kuću. Ono živjelo u 7.134 domaćinstva, sa prosječno 5,87 članova. Otuda proizlazi da čak oko 83 domaćinstva nije imalo svoju kuću nego obitelji živjahu u zajednici s drugima. I sav je taj živalj životario na malom i usitnjenom seoskom posjedu sa suviše oskudnim

prirodnim i materijalnim osnovama. Konačno evo glavnih pokazatelja gospodarske osnove.

Tabela 1

Broj i veličina poljoprivrednih gospodarstava u kotaru Slunja⁸⁾

Struktura zemljišta (u ha)	Broj gospodarstava	Posjed (u ha)
0,01—0,50	64	16
0,51—1,0	134	96
1—2	650	987
2—5	2.818	9.767
5—10	2.356	16.607
10—20	795	10.293
20—50	99	2.342
50—100	3	168

Podaci o gospodarskim osnovama kazuju da je ukupno 6.922 gospodarstva živjelo od 40.271 ha oranice. U prosjeku je gospodarstvo raspolagalo sa svega 1,93 obradivih površina. Imajući u vidu da je domaćinstvo brojilo 5,87 članova te da je to kraško područje zaostalo tehnologije, ljudi su bitisali na submarginalnim osnovama, na rubu vegetiranja. Stoga se dugo zadržao statični život seljaka.

Indikativan je podatak da je broj stanovnika bio dva puta veći od broja goveda, da je broj konja gotovo 27 puta bio manji od broja stanovnika, da je broj svinja 1,3 puta bio manji od broja domaćinstava, da je broj ovaca bio manji 1,2 puta od broja stanovnika, da su na svakog stanovnika dolazile jedva po dvije pernate životinje. Otuda je moguće zaključiti u kakvu se siromaštvu stanovništvo kotara Slunja nalazilo u dvadesetim godinama ovog stoljeća! Na dva gospodarstva dolazilo je po par volova kao osnova za obradu zemlje, odnosno 4,84 domaćinstava imalo je ždrijebe, kobilu, pastuha ili konja. Tek je svakih 1,28 domaćinstava imalo jedno odojče, nazimicu, krmaču ili odraslo svinjče. Ili, 1,576 domaćinstava nije imalo nikakvo svinjče. Ovčje stado imalo je manje grla od broja stanovnika!⁹⁾

Međutim, razvojno gledano, niti 18 godina poslije (1939), stanje stočnog fonda nije bilo mnogo bolje, zbog nepovoljne i oskudne agrarne strukture. Od ukupno 58.848 ha poljoprivrednog zemljišta, oranice su činile 38.964 ha (66,2%), vrtovi 241 ha (0,4%), livade samo 4.562 (7,8%). Mršavi pašnjaci od 14.764 ha nisu nudili bolju travnatu osnovu. Vinogradi i voćnjaci zauzimali su samo 40-ak ha. Nije dakle bilo velike podloge za razvitak seljačke ekonomije ni u okvirima starojugoslavenskog prosjeka: čak da je zemljište i bilo bolje kvalitete, boljeg boniteta i bolje tehničke opremljenosti, da je bilo više znanja o obradi i bolja kvalifikacijska struktura, život bi se u ondašnjim okvirima (veličine zemljišta, broja stanovnika i broja stoke) kretao na marginama.

Pogledamo li prinose siromašnih kraških naselja tek onda ćemo spoznati bijedu niske ekonomske osnove slunjskog kotara:

Tabela 2

Zasijane površine i prinosi — 1939.

Kultura ¹⁰⁾	Zasijane površine (u ha)	Požeto (u ha)	Ukupni žetveni prinos (u mtc)	Žetveni prinos po 1 ha/mtc
Kukuruz	11.936	11.936	108.238	9,1
Pšenica	5.696	5.696	49.896	8,8
Krumpir	780	780	5.627	7,2
Ječam	1.111	1.111	9.659	8,7
Proso	6.466	6.466	33.618	5,2
Ovas	2.024	2.024	15.656	7,7
Raž	1.020	1.020	7.662	7,5
Napolica	64	64	677	10,6
Heljda	2	2	6	3,0
Bob	39	39	—	5,9
Grašak	44	44	—	5,9
Kupus	367	367	—	12,2
Luk crni i bijeli	110	110	—	7,5
Paprika	7	7	—	5,6
Mrkva	7	7	—	4,2
Patlidan	11	1	—	—

Izvor: **Poljoprivredni godišnjak za 1939**, serija 3, sveska 6, Ministarstvo poljoprivrede, Beograd 1945, str. 20 i 50.

Iako podaci govore sami za sebe, valja se zapitati: ako je stanje bilo takvo godine 1939, kakvo je tek moglo biti 1921!

Dodajemo i podatke o osnovi socijalne strukture stanovništva.¹¹⁾

Zaposleni — aktivni:

Samostalni zakupci	7.018
Činovnici i namještenici	206
Radnici	120
Nadničari i sluge	980
Šegrti	39
Pomoćni članovi porodice	13.017
Kućna služinčad	43
Sve osobe koje zarađuju	21.423

Izdržavane osobe:

— od samostalnih zakupaca	16.968
— od činovnika i namještenika	285
— od radnika i nadničara	281
— od ostalih	6.872
— sve izdržavane osobe	24.406

Veliki teret izdržavanih na oskudne osnove aktivnih — to bijaše golo obilježje siromaštva. Mali broj onih koji su radili a veliki broj izdržavanih (najčešće malodobne djece) prisiljavao je aktivne da se dovijaju na sve načine samo za jednostavnu ekonomsku reprodukciju, samo za održanja jednostavne biološke osnove — gologa života.

porodični život i standard domaćinstva

Kuhalo se na otvorenu ognjištu, u kotlovima od gusa, na verigama i u zemljanim loncima. Kruh se pekao na ognjištima pod tzv. zemljanim pekvama. Glavna hrana bijaše krumpir, grah, kupus, repa, palenta, proseni i kukuruzni kruh, a u blagdane pšenični, zvan »pogača«. Od masnoća animalnog porijekla trošilo se mlijeko u narodu zvano »varenika«, zatim kiselo mlijeko, koje se s prekuhanim brašnom ili »podmetom« koristilo kao preljevka »palente«. Rijetko se bućkanjem u stapovima (drvenim kablicama) proizvodio maslac, a sirenje mlijeka bilo je još rijede. Malo je obitelji imalo suhoga svinjskoga mesa, a rijetko se klala pernata živad. Takva »blagostanja« bilo je samo u sjetvenim i žetvenim danima za vrijeme košnje i berbe ili u nekim drugim osobitim prilikama. U seljaka siromaha vlada pravilo da se kokoš kolje samo kad netko oboli. Vitaminska osnova bila je oskudna od nešto malo samonikla voća ili šumskog jagodičastog voća, uglavnom, preko ljeta. Salate su sijane iznimno. U kasnu jesen, zimi i u proljeće jedina vitaminska osnova bila je trapljena repa, koraba i ukiseljeni kupus i repa. Konzerviranje voća bilo je rijetko, tek nešto sušenih šljiva i krušaka. Pripremanje čajeva također nije bilo uobičajeno (obično lipa rjeđe bazga, a u narodu zvana »zobika«). Zbog svega toga rahitis u male djece, avitaminoza, škorbut i drugi izraziti oblici pomanjkanja vitamina bijahu svakidašnje pojave.

Jelo se iz zajedničke zdjele, nerijetko drvenim žlicama. Sjedilo se na tronošcima za okruglim »stolicama« za jelo, a rjeđe za stolovima. To su obično bili improvizirani tzv. daščani slupaci.

Veliki je problem bila opskrba vodom. Stoku se obično pojilo na lokvama, vodama stajačicama iz čatrnja, kišnici, šterni ili s izvora i potoka, a oni bliži rijekama (Korani, Mrežnici, Slunjčini) pojili su na njima. Pitka se voda donosila s vrela i izvora, najčešće udaljenih, u drvenim brentačama, vučijama ili u škafovima. Za dugih zimskih dana i velikih snjegova, za potrebe stoke i ljudi topio se snijeg u posebnim kotlovima. Vodu su u pravilu nosile žene, snažnije djevojke i snaše, na leđima, s pomoću uprtnjača — posebne užadi; rjeđe muškarci a još rjeđe magarci prilikom gonjenja stoke s pojila (samo u slučaju ako je blizu stočnog pojila bio i izvor pitke vode). Pojila, perila i izvorišta bila su u pravilu nekaptirana i neuređena. To je jedan od glavnih uzroka niske higijene porodičnog života.¹²⁾

Sredstva rada bila su jednostavna i oskudna. Od poljoprivrednih alatki koristila se ralo, drveni plug, drljača, drvena orača kolica, drvena zaprežna kola, vile, rogulje, grablje, motike, kose, srpovi i dr. U pravilu je taj alat i pribor bio vlastiti proizvod ili pak proizvod rijetkih samoukih seoskih zanatlija.¹³⁾

Budući da je kraj kamenit, »vrletan«, najčešće su od jednog jutra oranice 1/5 činile neuzorane površine ili tzv. »oplaze« koje je trebalo ručno »okopati«. Plitko tlo, kraški propusno, zbog svoje vječne isušenosti otežavalo je oranje, kopanje, i okopavanje. Korov bijaše prava napast i zahtijevao je ogromne napore, neprestano pljevljenje sve čeljadi, od najmanje djece do ostarjelih. Sve je to, napose zbog slabe gnojidbe, izazivalo stalnu degradaciju tla. Samo rijetka domaćinstva vršila su kalcinifikaciju tla tzv. prepjeskavanjem.

Gospodarske zgrade bile su slabe, niske neosvijetljene, trošne i oskudne u svakom pogledu. Najčešće bijahu to pleteri i oskudne nadstrešnice bez ograda i nerijetko bez vrata. Između gospodarskih i stambenih zgrada te škole bila su otvorena đubrišta — gnojnice.

I stambeni prostori bili su siromašni i oskudni, ponekad i trošnji od gospodarskih. U mnogim seoskim kućama na malu i tijesnu prostor, živjelo je više generacija zajedno. Kuće za stanovanje u pravilu bijahu jednodijelne i dvodjelne prizemne brvnare, a rjeđe trodijelne; podovi zemljani. Prostorije su bile u prosjeku 6 x 4 m. Srednji dio kuće zauzimala je tzv. veža u čijem se središtu nalazilo ognjište s kominom (krovnim otvorom za dim). Iznad ognjišta visjele su verige, a sa strane stajala »bađa« — drveni dugi štap za otvaranje »komina na stremenu krovišta«. U uglovima veže stajala je burad, razni sanduci, vješalice za obuću i odjeću, lonci, kotlovi i drugo kuhinjsko posuđe. Tu su se još nalazili »škafovi«, kante ili boketi, korita i načve (drveno udubljenje za mijesenje kruha), zatim sita, rešeta i druga suđa za pripremu hrane i održavanje domaćinstva. Vežu je osvijetljavalo ili oskudno svjetlo kroz stremeni otvor, komin ili plamen s ognjišta. Naravno, i kroz vrata, bijahu li otvorena. Vatra se čuvala zapretavanjem žara na ognjištu — to su poznata »neugasla ognjišta«, ili se dobivala potpaljivanjem »ognjilom« (kresivom, kremenom, prekuhanom gubom). Šibice se gotovo nisu upotrebljavale.

Prostorije za spavanje i zimski boravak čeljadi bile su oskudne. U njima je obično bila jedna veća postelja od tesanog drva, u kojoj su spavale sve starije osobe (dviije do tri). Ispod je bila ista takva, manja dječja posteljica ili dječja loga. Njezina je veličina ovisila o broju djece. Bilo je i tipičnih »prića« od golih dasaka. Dakako, bila je tu još zipka i kolijevka za nejačad. Postelje su obično bile nastrote slamom, a u blazinama bijaše hujad, lišće, šušanj, ponekad kukuruzna perušina, a iznimno perje. Posteljina je bila od domaćeg platna i tkanih suknenih pokrivača tzv. suklenki, šarenica i biljaca. Za kupanje dojenčadi obično je u sobi bilo još i drveno korito, najčešće jednostavno izdubljeno, ponekad izrezbareno s vanjske strane, zvano »škapić«. U uglovima nalazio se ormar ili škrinja za rubeninu, koju je snaša nosila u miraz. Najčešće je to bio sanduk s ovalnim izrezbarenim poklopcem ili karakterističnim okovima.

Jedno osvijetljenje tih prostorija dolazilo je od malog prozorskog otvora — okna. Noću su se prostorije osvijetljavale lučem, odnosno lučkama, petrolejkama bez cilindra ili tzv. školjama. Osim toga osvijetljavalo se i dogorjevanjem masnoća u različitim udubinama ili s pomoću primitivnog stijenja od krpe.

Ne bijaše ni iznimka da su ljudi i stoka boravili pod istim krovom.¹⁴⁾

Odijevanje bijaše oskudno i uglavnom domaće proizvodnje, stvarne neumornim radom ženske čeljadi: pređenjem, pletenjem, snovanjem, motanjem, tkanjem i krpanjem. Djevojku su od najranije dječe dobi spremali za udaju. Kasnije su žene, kao snaše, majke i bake, svaki trenutak koristile da naprave ponešto za odjeću, obuću i pokrivke. Vazda su u hođu plele i prele. To su radile u odlasku i povratku s vode, s perila i pojila, pri čuvanju stoke, u odlasku i povratku s polja i šume kad su išle po drva. U kasne jesenje i duge zimske noći sav život su podređivali izradi posteljine, oblačila i odjevnih predmeta.¹⁵⁾ Prema zapisima poznavalaca života Krajine Mirkovića, Bićanića, Balena i prije njih Lopašića samo su iznimni pojedinci u novije doba nosili »kupovne odježde«.

Kućne poslove obavljale su žene, od pripreme jela, tkanja ruha i rubenine, pletenja vesta i čarapa, nošenja vode, meljavine, brige oko stoke, održanja ognjišta, priprema drva za loženje i održavanje porodične higijene. Iznad svega najveći teret bila im je reprodukcija života — rađanje djece i njihov odgoj. Sve je to činilo od žena vječni stroj u pokretu. Prema Mirkoviću »planinka je bila dobrovoljna ropkinja s većim mučenjem od prisilnog roba.« Ona je po kući, po dvorištu, do njiva i natrag u prosjeku svakodnevno prevajivala u sjetvene i žetvene dane oko 25 km.

Kupovna moć obitelji bila je mala ili nikakva. Kupovala se uglavnom sol, petrolej, šibice, rjeđe ulje, šećer i poneka alatka. Žene bi »otimale od usta« prodajući po koje jaje, kokoš, voćku i kupovale pređicu, pamuk i svileni konac, tzv. »mavez« za vezanje.

društveni i politički život sela

Društveni život sela bio je oskudan, jednoličan, jednosmjernan i stereotipan. Rijetki bijahu blagdanski zborovi, svadbe i krstitke, slave i sajmovi i druge obiteljske proslave. Više za muškarce nego za žene. Dakako, bilo je vjerskih blagdana, okupljanja u sjetvenim i žetvenim mobama, sjela i prela, svadbi i nekih drugih prigodnih okupa. Međutim, sva su okupljanja bila regulirana tradicijom. Najčešće određena spolom, dobi i statusom.

Službene društvene obveze bile su relativno velike i neopozive — porezi, kulaci, rabote i dr. Porodično-susjedske društvene obveze bile su raznolike: prigodna darivanja, posjeti, pohodi, ispraćaji, ispomoci, a sve je bilo određeno vremenskim, biološkim i tradicijskim ritmovima. Kako je siromaštvo sela kotara Slunja između dva rata obilježava oskudicu u svemu, od vode, hrane, odijevanja, ogrijeva, stanovanja, do društvenog života, bilo je rašireno zelenaštvo i lihvarstvo. Potraživanja seljačkih dugovanja nekoliko puta nadmašivala su njegovu kupovnu moć.

Politički život bio je dirigiran i manipuliran. Odvijao se kortešivno, prigodno, za izbore. Bio je pun bezumlja, lažnih obećanja i besprimjerne demagogije. Agitatori su donosili i dovozili odjevne predmete, nudili zaposlenje, prehrambene artikle i koješta, da na kraju birači ne dobiju ništa.¹⁶⁾

Religija je bila dio života. Broj crkava, svećeničkog i drugog bogoslužnog kadra bilo je više od prosvjetnog. Oni su oblikovali mistične predodžbe o životu i smrti. Praznovjerie bijaše opća karakteristika

s formama fatalne predodžbe sudbine. Obično se govorilo »tako mu je suđeno« ili »tako Bog hoće«.

A koliko je bilo siromaštvo kazuje običaj da se za umrlog nije pitalo od čega je umro nego od čega je živio«.

Bilješke

- 1) Ovu kratku sociologijsku sliku seljaštva na području kotara Slunja između dva rata iznio sam kao nužni okvir za upoznavanje tradicionalnog života našeg klasičnog seljaštva u jednoj mikro-cjelini. Ona je rezultat poznavanja sveukupnih činjenica (socioekonomskih i kulturnih) koje sam sabrao analizirajući ovo područje između dva rata.
- 2) Statistička građa za područje kotara Slunja između dva rata dosta je oskudna, jer su mnogi podaci iskazivali ili za okrug Karlovac ili za Savsku banovinu. Postoji nešto malo građe za općine i samo nešto više tipične statističke popisne građe za kotar. Statističke građe za naselja praktično nema. Zbog toga sam bio prisiljen uzimati samo one činjenice za ekonomiju gospodarstva, stočni fond i kulturu koje su bile dobivene popisima 1921. i 1931. Međupopisni intervali imaju nešto statistično građe, ali ona nije kompletna za cijelo područje kotara.
- 3) Citiramo prema enciklopedijskoj jedinici »Kordun« iz **Enciklopedije Jugoslavije**, V, Leksikografski zavod FNRJ, MCMLX III, Zagreb, str. 314.
- 4) Vidjeti o tome opširnije: Dr Silvije Vuletić, Regionalni natalitet u Hrvatskoj posljednjih 80 godina, Stanovništvo broj 3, Beograd 1964, str. 268—269.
- 5) Postoje statistički podaci o broju domaćinstava po općinama kotara Slunja u Rečniku mesta 1925. godine, Narodna prosveta, Beograd 1925, str. 561—565.
- 6) Nepismenost, ta rak-rana našeg društva, i danas je u ovom području najveća u našoj republici upravo kod seljačke populacije, osobito starijih.
- 7) Prema podacima Škole »Andrija Štampar« zdravstveno osoblje nerado je išlo u te »puste i siromašne krajeve, bezvode i izolovane«. Zbog toga je zdravstvena kultura bila vrlo niska jer je bila bez preventivne, morbiditet i mortalitet bili su vrlo visoki, osobito mortalitet dojenčadi. Do početka tridesetih godina u prosjeku bio je samo jedan liječnik na preko 40.000 stanovnika. Babica-primalja, stomatologa, sanitarnih tehničara i drugih zdravstvenih stručnjaka nije bilo, osim u povremenim banovskim inspekcijama.
- 8) Kao posvud u našoj zemlji i ovdje bijaše rasperceliranos seljačkog posjeda golema. To je rezultat učestalih dioba raspadom seljačkih porodičnih zadruga. Zbog toga su samo rijetka gospodarstva imala sveukupnu površinu u jednom komadu.
- 9) Stočni je fond slabog rasnog sastava. Uglavnom domaće govodo-buša, domaća ovca-pramenka i domaće svinjče. Zbog mršave paše i ishrane stoka je bila slabe kvalitete, tj. ispod prosjeka u svojoj vrsti. Zimi je sitnozuba stoka ishranjivana kresanim lišćarima, slamom i komušinom. Veterinarska služba praktično nije postojala pa je metilj uništavao cijela stada. Štete od vukova i ujedj zmije bile su također velike. Ipak, stočni sajmovi u Slunju bili su poznati zbog činjenice što su seljaci zbog poreza i dugova prodavali stoku u bescijenje. Mnogi su pretržci zgnuli pravi kapital jeftino kupujući stoku u Slunju i skuplje je prodavajući na drugim sajmovima. Neki su unajmljivali i više gonjica, seoskih slugu, koji bi za jedno gonjenje stoke od Slunja do Ogulina, Vojnića, Karlovca ili Gline zaradili više novca nego za cijelo godišnje služenje u bogatih seljaka.
- 10) Sjemenske sorte žita i industrijskog bilja, te načini obrade nisu se uopće mijenjali u dva međuratna desetljeća. Niski prinosi, osim ekološke uvjetovanosti, bili su determinirani i slabom genetsko-biološkom osnovom sjemena. To je razumljivo, jer nije bilo agrotehničkih stručnjaka za selo, nego samo za općinske, činovničke potrebe. To se na žalost u ovom području zadržalo i u poratno vrijeme.
- 11) Usporedbom socijalne strukture kotara Slunja s drugim socijalnim strukturama u Savskoj banovini ne može se ni po relativnim niti po apsolutnim vrijednostima naći nijedan kotar sa tako nepovoljnom strukturom i sa tako nepovoljnim odnosom broja aktivnih i izdržanih osoba. Ovakva socijalna struktura i odnosi aktivnih i izdržanih najbolje održava sveukupnost siromašnog kraja.
- 12) Opskrba vodom seoskih domaćinstava oduvijek je ovdje bila jedan od najvećih potreba. Izvodi su slabi, daleko i nepristupačni. I oni koji su postojali nisu bili kaptirani. U pravilu jedan aktivni član domaćinstva cijelo je vrijeme svu aktivnost trošio na opskrbu vodom ljudi i stoke u domaćinstvu. Kolika je bila pothranjenost stanovništva, slaba higijena i siromaštvo neka posluže podaci jedne analize zdravstvenog stanja u Savskoj banovini (**Godišnjak 1936**, str. 6—11). Kordun bijaše endemsko područje tifusa, a velike epidemije nizale su se od 1935. do 1936. te je u samo dva susjedna kotara (Vojnić, Slunj) oboljelo 731, a umrlo 80 osoba. No ne samo tifus nego je harala i tuberkuloza: rijetko su bile obitelji u kojima netko nije umro ili bolovao od TBC.
- 13) Klasične poljoprivredne alatke kao sredstva rada staroklasičnog seljaštva najduže su se zadržale u ovim krajevima, kao odraz duge perzistencije tradicionalne poljoprivredne proizvodnje.
- 14) Gospodarski i stambeni objekti bili su od trošnog građevinskog materijala (naboj, pleter, brvna na itd.) i brzo su propali bilo u ratu ili u poratnoj zamjeni s trajnim materijalima. Tako se izgubila na žalost neopisana i znanstveno nevalorizirana njihova izvornost i ambijetalna cjelovitost.
- 15) Etnografske karakteristike nošnje ovog kraja nisu nigdje cjelovitije obrađene. Najčešće se predstavljaju u okvirima krajiške nošnje. Slično je i s običajima, što uvelike zanemaruje sve specifičnosti etnografskih osobitosti na području slunjskog kotara.

- 16) Politički život sela posebni je predmet analize. Podvlačim da je on u ovoj sredini bio oskudan, dirigiran, manipuliran, pun laži i obmane koje su ionako zaostali kraj još više zadržavali na zatečenoj razini, kao »imobilizirano seljaštvo« na kojem je »povijest nataložila svoju patinu« (Lenjin).

Svetozar Livada:

The Peasantry of the Slunj District in the Inter War Period

Summary

The author first gives a sociological picture of the region. Farming was self sufficient and the village community traditionally structured. Static village life and the patriarchal structure reproduced poverty. The ecological foundation was very bad, and there was an unusually high natural population increase. 49.7% of the population was under 19 years of age. There were more than 55.5% illiterate persons over 11, and illiteracy among women exceeded 82%.

As this is a carst region with limited possibilities for farming, the harvest from the small peasant farms were not sufficient even to sustain the family. »Old corn lasted until the new corn came« only in every tenth household. There was less livestock than there were inhabitants. In the 1931 census there were two fowls per each of the 45.000 inhabitants.

A non-varied low-calory diet with no animal fats or vitamins resulted in the development of typical social diseases — tuberculosis, avitaminosis, skin diseases etc. Want and poverty were general, and people did not ask what a person had died of, but »what he had lived off«

In conclusion the author gives a survey of the foundations of life, describing farming capacities, inventory, the housing fund, purchasing power, clothing, collective consciousness; in other words, the socio-cultural life of the village of this region. ●

Крестьянство округа Слунь межвоенный период

Резюме

Автором в первую очередь дана социологическая картина этого округа раскрывающая в нем автаркическое сельское хозяйство и традиционную структуру крестьянского общества. Статичная жизнь деревни и патриархальные структуры породили значительную нищету в этом округе. С одной стороны отмечается слабая экологическая основа а с другой стороны, очень высокий естественный прирост. Так например, население в возрасте до 19 лет составило 49,7%, тогда как неграмотное население старше 11 лет составило 55,5% а доля неграмотного женского населения превысила даже 82%.

Ввиду ограниченной деятельности в сфере сельского хозяйства этого карстового района, доходность в мелких крестьянских хозяйствах оказалась весьма неудовлетворительной. Только в каждом десятом хозяйстве оказался »запас старой пшеницы до уборки новой пшеницы.« Кроме того, обнаружено число скота ниже общей численности населения. Одако, согласно данным переписи 1931 г. общая численность составляла 45 тыс. жителей и на душу населения приходились по две домашние птицы.

Однобразное низкокалорийное питание без животных жиров и витаминов, способствовало появлению типично социальных заболеваний — ТБЦ, авитаминоза, кожных заболеваний и т. п. Нищета и бедность населения являлись общей характеристикой и так вместо вопроса про умерших лиц »от чего умер«, ставился вопрос »от чего он жил, на какие средства«.

В заключении, автор дает перечень жизненных основ, поясняя хозяйственную способность, инвентарь, жилищный фонд, покупательную способность, питание, одевание, коллективную совесть, т. е. общественно-культурную жизнь деревни этого округа. ●